

освіті і ввійшла своїм змістом і окремими підсистемами та правилами в інші науки і навчальні дисципліни. Їх місце заступила стилістика, частково риторика ввійшла в граматику, педагогіку, філософію, естетику.

На особливу увагу заслугове зв'язок риторики зі стилістикою. Стیلістика досліджує стилістичну систему національної мови, тобто її виражальні можливості і їх реалізації. Вона вивчає закономірності функціонування мови в різних сферах спілкування. Отже, сучасна стилістика є для риторики теоретичною наукою, базою, на якій реалізується прикладна наука – риторика. Вона знає, як використати стилістичний потенціал мови, має для цього розроблену систему, моделі, правила, техніку, вимоги до оратора і аудиторії, риторичні ідеали і образи ораторів.

Культура мови вивчає комунікативні якості мови – правильність, точність, ясність, виразність, образність, багатство, естетичність – у статичній, відокремленій формі. Лінгвістична риторика досліджує ці ж якості в динаміці і комбінаціях, залежно від умов і ситуацій спілкування. Отже, культура мови і риторика пов'язані між собою як перший необхідний етап оволодіння мовою і другий (риторика) як наступний етап, що передбачає вже комплекс цих якостей, їх комбінації і використання у видах публічного мовлення.

Тісно пов'язані між собою лінгвістична риторика і сценічне мистецтво, яке передбачає завжди попередню мовно-риторичну підготовчу роботу. А вже сценічна майстерність – це успішний результат виконання риторичних законів, завдань і вправ. Тут важливими є інтенція, диспозиція, елокуція, мовне дихання, дикція, композиція, міміка, жести, поза, рух і т. інш.

Риторика і стилістика, естетика і поезика генетично є сестрами, лінгвістичними науками. Вони є предметом вивчення сучасного мовознавства [1, 196]. У давні часи поезику називали другою риторикою. Якщо визначати поезику коротко, то це – „мистецтво мови поезії”. Воно належить за походженням до найдавніших мистецтв, ще дописемних, усних, і успішно розвивається нині.

Риторика і поезика слугують такій мовній організації художнього тексту, яка б могла донести до реципієнта художній задум, ідею чи концепцію образного бачення. Уже для Платона риторика була „філософією красномовства”, засобом досягнення мудрості, мистецтвом і наукою слова. Сучасна наука і освіта використовують риторику як могутній засіб формування мовнокомунікативних компетенцій соціально активної, інтелектуально розвиненої, естетично збагаченої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. К.: Артек, 1997. - с. 196.
2. Дейк Ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989 - 310с.
3. Кремень В. Освіта як найважливіша умова розвитку людського капіталу // Філософія педагогічної майстерності. Зб. наук. праць. К. – Вінниця, 2008. – с. 6.
4. Мацько Л., Семенов О. Мовна особистість науковця ХХІ століття // Філософія педагогічної майстерності. Зб. наук. праць. К. – Вінниця, 2008. – с. 222.
5. Потебня А.А. Мысль и язык. – К., 1993. – С. 37.
6. Рождественський Ю.В. Теорія риторики. – М.: Добросвет, 1999. – 482 с.
7. Сербенська О. Викладання української мови в контексті сучасних вимог // Педагогіка і психологія професійної освіти. № 4. – Львів, 1998. – С. 120 – 125.
8. Ушинський К.Д. Родное слово // Зб. пед. соч. Т.І. – М., 1974. – 87 с.
9. Цицерон М.Т. Діалоги // Цицерон. Избранные сочинения. М.: Фолио, 2000. – с. 327.

The article deals with the pedagogic issues of how to teach rhetorics. The short history of the discipline and specific basic features of the rhetorics' objects are described and analyzed. The connections with other sciences are underlined.

Key words: linguistic rhetoric, mental linguistic activity, linguistic communicative competence, intellectual aesthetic influence of language, discourse aesthetic, linguoculturology, rhetorical ideal, orator image.

С.А. Бузько

ОКАЗІОНАЛЬНА ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ

Одним з важливих питань сучасної лінгвістики є вивчення незузальних (оказіональних) одиниць. У мовознавчій науці категорія okazaionalità вивчається в порівнянні з категорією зузальності та базується на протиставленні понять *мова* і *мовлення*. До зузального прийнято відносити те, що є частиною мовної системи й може бути використане будь-яким мовцем у типових ситуаціях спілкування; до okazaльного – нове, незвичне, що виникає в процесі мовленнєвої комунікації й не виходить за межі конкретних ситуацій спілкування [9, с.4]. У “Словнику лінгвістичних термінів” О.С.Ахманової знаходимо таке визначення okazaльного явища: “не зузальний, такий, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, характеризується індивідуальним смаком, зумовлений специфічним контекстом уживань” [2, с.147]. Таке широке тлумачення okazaльності дає підстави вживати цей термін стосовно будь-якого факту індивідуально-авторської творчості.

У процесі виникнення нових, незвичних словесних образів беруть участь різні засоби індивідуально-авторського перетворення мовних одиниць: створення як власне okazaлізмів, так і okazaльних форм слів, уживання okazaльних варіантів фразеологізмів, використання незузальних поєднань слів тощо. Відповідно, категорія okazaльності може виявлятися на багатьох рівнях мовної системи: морфологічному, словотвірному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному. На лексичному мовному рівні, зокрема, виникають незвичні індивідуально-авторські (оказіональні) поєднання слів, н-д: *авітамінозні вулиці* (І.Карпа), *вогке середньовіччя* (Ю.Андрухович), *несвіжа усмішка* (О.Ірванець), *ритуально-жалобне, невиліковне літо* (С.Поваляєва), *запахне мислення* (Т.Прохасько). Ставимо собі за *мету* шляхом структурно-семантичного аналізу виявити особливості функціонування okazaльних сполучень слів у текстах української постмодерної прози.

Учені по-різному номінують і тлумачать подібні факти індивідуально-авторської мовотворчості. Одні дослідники вживають стосовно таких утворень термін *оказіональні сполучення слів* (Ер.Ханпіра, Р.Зуєва) [11, с.30; 6, с.66-77]; інші трактують їх як *лексико-синтаксичні okazaлізми* (Г.Вокальчук) [3, с.25]. У словнику okazaлізмів А.П.Чехова такі одиниці подаються як *оказіональні прикметники*, okazaльність яких виражається тільки в складі непередбачуваних словосполучень, які мають певний естетичний вплив на читача [4, с.10-17]. Український лінгвостиліст В.Чабаненко розглядає подібні приклади в площині відхилення від лексичних норм як *експресивні індивідуально-авторські словосполучення*, “що не мають предметно-логічної основи, порушують загальноприйняті міжстильові норми і володіють особливою стилістичною виразністю” [13, с.106]. На наш погляд, тут найдоречніше вжити термін *оказіональна лексична сполучуваність*, оскільки okazaльною в таких одиницях є саме лексична сполучуваність компонентів, отже, категорія okazaльності виявляється на лексичному мовному рівні.

Оказіональні поєднання слів, як і okazaльні лексеми, відносять до індивідуально-авторських засобів художньої виразності, оскільки як перші, так і другі характеризуються такими спільними ознаками, як належність до мовлення, ненормативність, функціональна одноразовість, експресивність, залежність від контексту, непередбачуваність, індивідуальна належність [7, с.73]. На думку Ер.Ханпіри, “оказіональні словосполучення – це результат okazaльної сполучуваності лексем (без зміни їхнього значення) в результаті okazaльного збільшення... їх валентності” [11, с.300]. Поєднуючи, здавалося б, абсолютно непоєднувані слова, письменники створюють яскраві експресивні елементи. Значне місце такі елементи посідають у художньому мовленні українських письменників-постмодерністів. Матеріалом для написання статті послуговували твори Ю.Андруховича, О.Ірванця, Ю.Іздрика, І.Карпи, С.Поваляєвої, Т.Прохаська (приклади подаються за такими виданнями: Андрухович Ю. Рекреації. Романи. К.: Вид-во “Час”, 1997. – 287 с.; Ірванець О. Рівне/Ровно (стіна). Нібито роман. – Львів: Кальварія, 2002. – 192с.; Іздрик. Подвійний Леон. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 204с.; Карпа І. 50 хвилин трави. – Львів: Кальварія, 2004. – 214с.; Поваляєва С. Екзгумація міста. Новели. – Львів: Кальварія, 2006. – 160с.; Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Новели. – Львів: Кальварія, 2006. – 187с.).

Як слушно зауважує В.Чабаненко, діалектика okazaльних сполучень слів полягає в тому, що, будучи відхиленнями від мовної норми (доречно, нам здається, додати *лексико-семантичної* норми), вони в той же час спираються на існуючі в сучасній українській мові нормативні моделі сполучуваності слів [13, с.107]. Найтиповішими з них є такі:

1) “іменник + дієслово” (з формально-граматичної точки зору – предикативний зв’язок): *час сказився* (І.Карпа, с.25); *вона (осінь) не вивернеться від мене; вулиця фліртує зі мною* (Т.Прохасько, с.15; 18); *вистромилає усмішка* (О.Ірванець, с.114);

2) “прикметник + іменник” (на формально-граматичному рівні тип підрядного зв’язку – узгодження): *хижа ніжність* (С.Поваляєва, с.27); *п’яна ніч* (С.Поваляєва, с.38); *святкові спазми на киталт акробатичних етюдів*; *фіксував у собі почуттєвий занепад* (Ю.Андрухович, с. 76; 156).

3) “іменник + іменник” (на формально-синтаксичному рівні слова поєднуються за допомогою керування): *істерики природи, вбивство Часу* (С.Поваляєва, с.66); *каменюка душі* (І.Карпа, с.50); *нутрощі пиріжка* (Ю.Іздрик, с.46); *розтин часу* (Т.Прохасько, с.64);

4) дієслово + іменник (як і в попередньому випадку, тип підрядного зв’язку – керування): *пожбурити промову* (О.Ірванець, с. 49); *щодня о цій порі він дивився вечір* (І.Карпа, с.5);

5) “дієслово (рідше – прикметник) + прислівник (дієприслівник)” (з формально-граматичного погляду – прилягання): *вицент проспала* (С.Поваляєва, с.140); *захланно ... позирали з-за стіни* (О.Ірванець, с.73); *гордовито не розуміє анічогісінько*; *кудлато вилазить зі свого леговища*; *вони сплять самовіддано і натхненно* (Ю.Андрухович, с.101; 216; 125).

Лексеми, поєднані за 1-ю моделлю (з формально-граматичного погляду – предикативний зв’язок), зазвичай створюють метафору, яка руйнує усталені мовні стандарти й вимагає від читача певного інтелектуального напруження під час її сприйняття: *час сказився* (І.Карпа, с.25); *травень вибухнув соковитою зеленню* (С.Поваляєва, с.48); *ридає небо* (Т.Прохасько, с.82). У таких прикладах розширюються межі лексичної сполучуваності дієслова (предиката), в результаті чого воно вживається в переносному значенні. Нами була зафіксована незначна кількість подібних утворень (лише 2% від усього проаналізованого матеріалу). Припускаємо, що в поетичних текстах такі експресивні словосполучення вживаються значно активніше, що пояснюється самою природою поетичного мовлення.

Неузуальна лексична сполучуваність за 2-ю моделлю (з формально-граматичної точки зору – узгодження) породжується прагненням письменників уникнути стандартних, певною мірою очікуваних епітетів. Оказіональні сполучення слів цього типу найбільш характерні для досліджуваних нами творів (майже 50% дібраних прикладів). Цікавим є той факт, що в постмодерністських *прозових* текстах такі поєднання слів не завжди виконують дескриптивну функцію, на відміну від поетичних текстів, де вони зазвичай створюють своєрідні, незвичні епітети. Лише 12% подібних словосполучень виявляють здатність *образно* описувати зображуване: *крихке тіло, закатоване серце* (С.Поваляєва, с.27); *була тоді якась дурна і гола весна* (І.Карпа, с.27); *сірвата усмішка* (О.Ірванець, с.114); *апокаліптична сірість* (С.Поваляєва, с.21); *ненормальний листопад* (Т.Прохасько, с.144). У переважній більшості випадків (близько 80%) вони створюють іронію або ефект комічного: *молоде перспективне бадилля* (про людину) (І.Карпа, с. 98); *салат з анемічного огірка*; *тарілки з замордованою рибою* (Ю.Андрухович, с.170; 138); *гранітний зубодробильний грільяж* (О.Ірванець, с. 176); *алкогольний маньяк* (Ю.Андрухович, с. 39), *глибока унітазна філософія* (С.Поваляєва, с.53). Але в будь-якому випадку, незалежно від функціонально-стилістичної настанови, в подібних прикладах спостерігається порушення системних лексико-семантичних зв’язків. Як відомо, лексична система мови побудована таким чином, що слова одних семантичних груп поєднуються зі словами чітко визначених інших семантичних груп. У художніх же постмодерністських текстах, як бачимо, часто відбувається “порушення системних координат у лексичних зв’язках слів, виникає величезна галузь так званих алогічних та несистемних поєднань слів” [10, с.184].

На окрему увагу заслуговують такі okazіональні поєднання слів, які є не лише незвичними та оригінальними, а певною мірою навіть парадоксальними: *куряча гуска* (С.Поваляєва, с.24); *Він минулий майбутній юрист* (І.Карпа, с.33); *творчий збоченець* (С.Поваляєва, с.87); *незважаючи на його лінгвістичну імпотенцію* (І.Карпа, с.105); *цвинтар ... отримав назву “Кладовище молодіжне”* (О.Ірванець, с. 33); *...затоптуючи в підлогу нарешті докуреного недокурка* (Ю.Андрухович, с.205) (в останньому прикладі наявна також гра слів). У поодиноких випадках практикується okazіональне поєднання лексем, одна з яких є термінологічною; у таких випадках експресивність породжується завдяки зближенню стилістично різнопланових елементів: *справжній терапевтичний погляд, наркологічна цариця* (Ю.Іздрик, с.53, 81); *вияв кінологічної ніжності, топографічний кретинізм* (І.Карпа, с.102); *докурює другу хронометричну сигарету* (Т.Прохасько, с.98); *тривожно було вже навесні через якусь незрозумілу орнітологічну напругу* (Ю.Іздрик, с.41). Таке контрастування семантично та стилістично різнопланових мовних елементів створює неабиякий експресивно-стилістичний ефект. Поєднання лексем, що з погляду семантики належать до різних логіко-понятійних площин, а з погляду стилістики мають належати до різних функціональних стилів мови, робить вислів оригінальним та стилістично виразним. У подібних прикладах особливо чітко простежується така особливість okazіональних утворень, як неузуальність. Доречно згадати

твердження Ер.Ханпіри про те, що “категорія okazіональності базується на незаданості мовленнєвого факту системою мови, що створює певний ступінь неочікуваності такого факту для мовної системи” [12, с.156]. Тому в наведених прикладах впадає в око, здавалося б, відверте порушення лексико-семантичних та стилєвих норм. Але зрозуміло, що це зумовлюється не незнанням норм чи невмінням ними володіти. У художніх постмодерністських текстах такі відхилення від мовної норми є цілком свідомими й стилістично вмотивованими.

Okazіональні сполучення слів, утворені за 3-ю та 4-ю моделями (на формально-граматичному рівні тип підрядного зв'язку – керування), складають близько 34% від аналізованого матеріалу (відповідно, 30% і 4%). У таких випадках спостерігається розширення лексико-семантичної сполучуваності опорного компонента, й, відповідно, збільшення його потенційної валентності, що врешті створює ефект okazіонального: *це справді тавро осені* (Т.Прохасько, с. 16); *ти була спотворена вагітністю мого прокляття; метастаз будівель; серце літа, літо серця* (С.Поваляєва, с.12; 19; 29); *сумно від літніх істерик природи* (С.Поваляєва, с.66); *вона стала вбивцею слів* (Ю.Іздрик, с.37); *їй блювалося піврічними депресіями* (І.Карпа, с.70). У наведених прикладах okazіональні сполучення слів виконують передусім дескриптивну функцію, оскільки створюють образність висловлювань. Також письменники-постмодерністи користуються подібними сполученнями слів з метою надання мовленню іронічних відтінків: *нутроці ліверного пиріжка* (Ю.Іздрик, с.46); *відхаркування харчової промисловості; двобій егоїзмів* (Ю.Андрухович, с. 129; 151); *шлунок в коматозі; секс у душі* (І.Карпа, с.52; 48); *конкурс романів і н'єс “Кремація слова”*; *Писала навіть не в шухляду, а сюди, в ліжко. Творила під себе; ...скільки тут літературою катуватимуть?* (О.Ірванець, с.63; 111; 47). У поодиноких випадках експресивно-стилістичний ефект посилюється завдяки використанню в подібних словосполученнях розмовно-просторічної лексики: *срака світу – країна невдах* (І.Карпа, с.106); *велике злягання народів* (Ю.Андрухович, с.237); *обжирання вогнем* (Ю.Андрухович, с.71). Загалом іронічність є однією з найхарактерніших ознак постмодерністських художніх текстів. Причину такого підходу дослідники вбачають у неприйнятті реального стану речей, життєвого ладу, а також у намаганні оголити примітивність, несправжність, а то й безглуздя ідей, кумирів, істин, смаків, які панували вчора чи панують і нині в масовій свідомості [8, с.319]. На думку Умберто Еко, одного з засновників постмодернізму в літературі, саме постмодерна іронія здатна сказати те, чого вже не спроможний передати авангардизм [14, с.224]. Як бачимо, в багатьох випадках іронія створюється саме завдяки okazіональним сполученням слів.

Нами була зафіксована незначна кількість okazіональних сполучень слів, компоненти яких поєднані за 5-ю моделлю, тобто за допомогою прилягання (не більше 14%). Як правило, вони також надають оповіді іронічного забарвлення: *новії – ...бридко розкішні кобили* (І.Карпа, с.6); *сенсаційно хамовитий* (Ю.Іздрик, с.68); *Северин почував себе дуже живим* (Т.Прохасько, с.89).

Принагідно виникає питання: чи можна аналізовані та подібні конструкції назвати *okazіональними словосполученнями*? І хоча Ер.Ханпіра використовує такий термін [11, с.300], все ж, на наш погляд, мають рацію ті дослідники, котрі вважають, що “такий термін був би можливий лише в тому випадку, якщо розглядати словосполучення, услід за В.В.Виноградовим, як номінативні одиниці, що являють собою лексико-граматичні єдності” [6, с.66]. Якщо ж розглядати словосполучення як граматичні одиниці (див.: Грамматика современного русского литературного языка. – М., 1970. – с. 536), то термін *okazіональні словосполучення* буде принципово неправильним, адже “okazіональною в них є лише лексична сполучуваність компонентів” [6, с.67].

Наостанок зауважимо, що процес творення okazіональних сполучень слів практично безмежний. Як влучно зазначив В.Звєгінцев, людина “не може знати навіть меж можливості вживання слова – мова тим і прекрасна, що відкриває тут безмежні можливості” [5, с.294]. Проаналізований матеріал засвідчує, що будь-яке слово в певному контексті “здатне поновлювати свою яскравість та виразність. ...Нові контексти, в яких слова здатні висвітлюватися новими смислами, є основою для створення словесних образів” [1, с.10-11]. Додамо, що в постмодерністських художніх текстах okazіональні сполучення слів покликані створювати не лише образність, а також іронічність та ефект комічного.

Таким чином, можемо зробити певні висновки. Діалектика okazіональних сполучень слів полягає в тому, що, будучи відхиленнями від лексичної норми, вони в той же час спираються на існуючі в сучасній українській мові нормативні моделі сполучуваності слів. У більшості дібраних нами прикладів на формально-граматичному рівні наявний такий тип підрядного зв'язку, як узгодження (майже 50%); в решті випадків констатуємо керування (34%), прилягання (14%) та предикативний зв'язок (2%). У художніх постмодерністських текстах okazіональні сполучення слів

уживаються з різною стилістичною метою. У переважній більшості випадків вони надають мовленню іронічного забарвлення (70%) або створюють ефект комічного (8%), тобто виконують оцінну функцію. В інших випадках вони виконують дескриптивну функцію (22%), – створюючи оригінальні, несподівані словесні образи, посилюють емоційність та експресивність висловлювання. Крім того, аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що лексична оказіональна сполучуваність – це одна з характерних ознак постмодерністських художніх текстів. Адже відомо, що невід’ємною властивістю постмодерних творів є іронічність. Як ми переконались, у багатьох випадках засобом іронії виступають саме оказіональні сполучення слів, які породжуються неординарним художньо-асоціативним мисленням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арешенков Ю.О. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Кривий Ріг, 2007. – 177с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969. – 348с.
3. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)/ За ред. А.П.Грищенка: Монографія. – Ревне: Наук.-вид. центр “Перспектива”, 2004. – 524с.
4. Принципы составления словаря окказионализмов А.П.Чехова // Актуальные вопросы русской лексикологии и терминологии. Тематический сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений Министерства просвещения Казахской ССР. Алма-Ата, 1986. – с.10-18.
5. Звегинцев В.А. Язык и общественный опыт // Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. – М.: Просвещение, 1970. – 385с.
6. Зуева Р.С. Некоторые наблюдения над окказиональной сочетаемостью слов // Лингвистический анализ текста. – Алма-Ата, 1982. – с. 66-77.
7. Лыков А.Г. Окказиональное слово как лексическая единица речи. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1971. – №5. – с. 70-81.
8. Мережинская А.Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи. Русская проза 80-90х годов ХХ века. К.: Издательско-полиграфический центр “Киевский университет”, 2001. – 433с.
9. Турчак О.М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дн-ськ, 2005. – 18с.
10. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Просвещение, 1968. – 167с.
11. Ханпира Э.И. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка: Сб. научн. тр. – М.: Наука, 1966. – с. 153-167.
12. Ханпира Эр. Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования (на материале современного русского языка). – М.: Наука, 1972. – с. 245-317.
13. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – 351с.
14. Эко Умберто. Из заметок к роману “Имя розы”// *Называть* вещи своими именами: Программы выступления мастеров зап.-евр. литературы ХХ в. – М., 1986. –с. 219-231.

The article presents the structural-semantic analysis of the occasional word combinations, which are used in the texts of Ukrainian postmodern prose, and there are fixed their functional-stylistic purpose.

Key words: occasional lexical combination, lexical language norm, occasional word combinations.

В.М. Васильченко

“ГОВОРИЛИ СТАРОСТИ ЗАКОННІ РЕЧІ ПРО КУНИЦЮ”: УКРАЇНСЬКІ ЕТНОФРАЗЕМИ, ПОВ’ЯЗАНІ З РИТУАЛОМ СВАТАННЯ

У пропонованій статті розглянуто фраземи, що перебувають у генетичних зв’язках з ритуалом сватання та відображають його результати. Здійснено спробу відтворення етнокультурного змісту обрядових фразеологізмів, їх мотиваційне “розгортання”.

Ключові слова: архетип, концепт, обрядовий, сватання, фразеологічна одиниця, шлюб.

Лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні дослідження останнім часом набирають усе більших обертів. Зумовлене це тим, що на кінець ХХ століття припав розвиток міждисциплінарних досліджень, спрямованих на пошук та виявлення відповідності між мовою і культурою у різні періоди їх розвитку.

Актуальність пропонованого дослідження спричинена активізацією наукових розробок у сфері відображення мовними одиницями етнокультурного фону та потребою дослідження вербальних особливостей обряду як багатопланової цілісної системи.